

Наталя Коляда

## ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ВІТЧИЗНЯНОГО ДИТЯЧОГО РУХУ РАДЯНСЬКОГО ПЕРІОДУ: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ

Істинне новаторство у будь-якій справі, особливо у такій складній, як навчання і виховання, є можливим лише на міцному науковому фундаменті, на критичному використанні історичного-педагогічного досвіду минулого, ознайомлення з яким попереджує від непотрібних захоплень та помилок, від відкриття давно відкритого [6, с. 145].

Одним із важливих етапів у структурі історико-педагогічних досліджень є формування його джерельної бази. Причому для вирішення поставлених завдань дослідник покликаний використовувати як уже відомі, так і нові джерела.

Проблема відбору, встановлення достовірності та точності історичних джерел, а також методи обробки і аналізу відомостей, що містяться в них, розробляються джерелознавством – спеціальною галуззю історичних знань, наукою про історичні джерела, теорію і практику їх використання в дослідженнях.

Центральним у джерелознавстві виступає поняття історичного джерела, яке трактується по-різному. Проте усі дослідники сходяться на думці, що історичне джерело є основою для наукового пізнання минулого, несе в собі інформацію про факти історичної дійсності [15, с. 87]. Наприклад: історичні джерела – це «...продукти діяльності людей, які містять в собі інформацію про реальне життя суспільства та людей, належать до нього в єдності безпосереднього та опосередкованого відображення, свідчать про закономірний процес розвитку людського суспільства та, будучи залученими до сфери історичного дослідження, служать засобом історичного пізнання» [13, с. 18].

Важливе методологічне значення мають зв'язки джерелознавства з іншими історичними дисциплінами: історіографією (яка відображає процес накопичення, вивчення і використання історичних джерел, досвід роботи з ними) та архівознавством (особливо стосовно визначення істинності, часу створення й інших ознак документів, експертизи їхньої наукової цінності, класифікації) [3, с. 250].

Загальні методологічні особливості джерелознавства знайшли відображення і в педагогічному джерелознавстві. Проте на сьогодні ця проблема не отримала належного

висвітлення у науково-педагогічній літературі. Зокрема, це стосується і визначення самого педагогічного джерелознавства. Окремі аспекти даної проблеми, свого часу, розглядалися М. І. Анісовим, К. І. Васильєвим, Е. Д. Дніпровим, С. В. Івановим, О. Е. Кошелевою, Д. І. Раскіним, М. Ф. Шабасовою та ін.

Відтворення історико-педагогічних явищ в їх генезі та взаємозв'язку вимагає всебічного вивчення й аналізу історико-педагогічних джерел, які, за аналогією до історичного, є основою педагогічного джерелознавства. Відповідно до визначення, даного К. І. Васильєвим, історико-педагогічні джерела – це «...пам'ятки духовної і матеріальної культури, що відображають людську діяльність» [6, с. 147]. Проте, на нашу думку, дане трактування не відображає специфіки історико-педагогічних досліджень.

Більш точним є визначення, запропоноване Д. І. Раскіним: «Під історико-педагогічним джерелом ми розуміємо продукт соціальної діяльності, що містить у вигляді певної знакової системи інформацію про суспільні процеси виховання та навчання, закріплює цю інформацію та володіє потенційними умовами для включення цієї інформації в систему історико-педагогічних знань» [15, с. 91].

На думку дослідників, особливості вивчення педагогічних фактів полягають у тому, що їх не можна безпосередньо спостерігати та експериментально відтворити. Факти минулої педагогічної дійсності пізнаються опосередковано, через джерела. Історики педагогіки визнають різноманіття видів педагогічних джерел, яке, у свою чергу, породжене різноманіттям форм соціально-педагогічної діяльності людей і відносин між ними [3, с. 262].

Всебічний науковий аналіз будь-якого феномену неможливий без залучення широкого кола джерел, без оволодіння ученими-педагогами основними методами історико-педагогічного осмислення. Це має безпосереднє значення і у процесі вивчення історії дитячого руху – конкретно-історичного стану інституціональної організованості дітей та підлітків, що характеризується наявністю та динамікою різного типу добровільних угруповань, об'єднань, організацій і формувань

(І. Нікітін) [10, с. 63]; складової частини соціального руху, що представляє сумісні дії дітей та дорослих, які об'єдналися з метою накопичення соціального досвіду, формування ціннісних орієнтацій та самореалізації; унікального соціально-педагогічного фактору, що активно стимулює дитяче самоствердження, самовизначення і, накінець, соціалізацію (Р. Литвак) [10, с. 64]; об'єктивного прояву закономірності цивілізаційно-антропологічного розвитку людства; розвитку взаємовідносин Дитинства (самостійної соціально-природної структури) та Дорослого суспільства (Л. Алієва) [10, с. 61].

У науковій сфері сьогодні простежується тенденція до узгодження в основних підходах щодо розуміння природи дитячого руху, його сутності, принципів побудови та функціонування. У цьому контексті набуває актуальності вивчення джерелознавчої бази досліджень історії дитячого руху радянського періоду як одного з важливих етапів у розвитку даного соціокультурного феномену.

На сьогодні проблема джерелознавчої бази досліджень історії дитячого руху не отримала належного обґрунтування. Виняток становлять дослідження російських учених, членів Асоціації дослідників дитячого руху, серед яких заслуговують на увагу праці М. Ф. Басова [1-5].

У більш вигратному становищі – історіографія означеної проблеми, у тому числі історико-педагогічна історіографія як історія наукового пізнання історико-педагогічного процесу [9, с. 8]. Однак, історико-педагогічна історіографія розвитку вітчизняного та зарубіжного дитячого руху – це окремий (хоча і дотичний) аспект досліджуваної нами проблеми, який потребує окремого висвітлення.

Мета статті – здійснити аналітичний огляд джерелознавчої бази досліджень історії вітчизняного дитячого руху радянського періоду.

За словами члена Асоціації дослідників дитячого руху (Росія), професора М. Ф. Басова, розглядаючи джерела вивчення історії дитячих об'єднань, необхідно виходити з розуміння їх як специфічних пам'яток минулого, що виникли у результаті появи дитячих об'єднань, які безпосередньо відображають певні суспільні відносини в конкретних історичних умовах [3, с. 258].

Проте пізнання історичного процесу розвитку дитячого руху ускладнюється (а іноді навіть є неможливим) без продуманої класифікації історико-педагогічних джерел. Багато десятиліть не утихають суперечки істориків, істориків педагогіки про принципи класифікації: одні беруть за основу місце зберігання джерел, інші – їх класову, партійну приналежність, треті

– ознаку близькості до відображуваних подій (враховуючи так звані «історичні залишки» та «історичну традицію»). Досить поширеними є класифікації джерел за змістом, за типом (речові, письмові, усні, етнографічні, лінгвістичні (фольклорні), фотокінодокументи і фонодокументи) та ін. [17, с. 9-13].

Окремо пропонується класифікація архівних історико-педагогічних джерел: нормативні матеріали; первинні документи навчально-виховних установ, навчальних закладів та органів народної освіти; вторинні документи навчально-виховних установ; особисті документи; мемуари; статистичні матеріали (К. І. Васильєв) [6, с. 147-148].

Дослідники історії дитячого руху також накопичили цінний досвід залучення і використання значної маси історико-педагогічних джерел. Зокрема, спроба класифікувати джерела історії дитячого руху була свого часу зроблена В. Г. Яковлевим у брошурі «В помощь изучения курса «История Всесоюзной пионерской организации имени В. И. Ленина» (Кострома, 1969). Проте, на думку М. Ф. Басова, у даному підході відсутня класифікація письмових джерел, які є найбільш значущими для вивчення історії дитячих організацій [4, с. 104].

Класифікація основних джерел з історії дитячого руху була предметом обговорення ще на Всеросійських педагогічних читаннях (1973) [1, с. 12-18.], а також на Всесоюзній науковій конференції (1978) [11, с. 49-52; 133-140].

Сьогодні джерельна база дослідження історії дитячого руху (у тому числі і радянського періоду) є предметом вивчення соціокінезики дитинства – особливої наукової галузі, системи (сукупності) наукових знань про дитячий громадський рух, яка включає: загальну теорію дитячого руху, методіку діяльності дитячих громадських об'єднань, організацій, історію й історіографію дитячого руху та ін. [10, с. 317]. Соціокінетика з'явилася на науковому «небосхилі» завдяки зусиллям М. В. Богуславського, К. Д. Радіної, О. В. Титової та ін. членів Асоціації дослідників дитячого руху (Росія), створеної в січні 1991 р.

На думку дослідників, з одного боку, коло джерел з історії дитячого руху визначається предметом вивчення даної галузі історико-педагогічного знання. З іншого – сам дитячий рух як суспільне явище тісно пов'язаний з історією нашої країни, школи і педагогіки. Тому в основному коло джерел, на якому будується наукове вивчення історії дитячого руху, співпадає з колом джерел дослідження вітчизняної історії та педагогіки і включає такі типи: речові, кінофотофонодокументи, образотворчі і письмові [3, с. 262]. Зупинимось

коротко на кожному із зазначених типів.

Важливе значення для історії дитячого руху мають *речові джерела*, до яких відносять: місця і будівлі, де відбувалися важливі події з життя дитячих організацій (створення першого загону, проведення зльоту і т.д.), символіку (значки, емблеми, краватки, прапорці, прапори та ін.); зразки форми членів організацій різних років; предмети похідного й табірної спорядження і т.п.

Окрему групу джерел вивчення історії дитячого руху складають *кінофотофонодокументи*. Найбільш образно і динамічно відображають діяльність дитячих організацій кінодокументи. Особливо важливими є документальні фільми, що представляють величезну цінність для дослідників історії дитячого руху, оскільки дозволяють ніби безпосередньо спостерігати за демонстрованими фактами і явищами, роблять дослідника очевидцем педагогічної дійсності минулого. Серед найбільш відомих документальних фільмів з історії дитячого руху дослідники називають такі: «Бей, барабан» (Мосфільм, 1962), «Взвейтесь кострами» (Мосфільм, 1969), «Рапортуем тебе, комсомол» (ЦСДФ, 1968), «Страницы пионерской летописи» (Школьфільм, 1965), «Юные ленинцы» (ЦСДФ, 1962 та ін.) [7].

Особливу групу джерел для досліджень дитячого руху становлять фотодокументи, оскільки вони містять як інформацію про раніше невідомі факти, так і уточнення вже відомих фактів. Це фотокопії історичних документів, різних речових пам'яток, фотографії, що відображають життя дитячих організацій, об'єднань, їхніх керівників і лідерів. На думку дослідників, значення фотодокументів полягає в образності віддзеркалення дійсності, в унікальності інформації, що істотно доповнює інші групи джерел та надає можливість їх уточнення і коректування [3, с. 265]. Фотодокументи широко використовуються у виданнях з історії дитячого руху у вигляді фотодокументальних вкладок («Смена комсомола: Документы, воспоминания, материалы по истории пионерской организации. 1917–1962 гг.» (1964), «Пламя первых костров», «Эстафета пионерских поколений» (1972), А. Гусев «Год за годом...» (1961, 1970, 1981), «Здравствуй, дорогая редакция!» (1985), В. Кудинов «Большие заботы маленьких граждан» (1990) та ін.). Також фотодокументи свого часу видавалися у вигляді друкованих наочних матеріалів – діафільмів та діапозитивів (наприклад, у Музеї історії дитячого руху (Москва) міститься величезний фонд фотографій і репродукцій оригіналів фотодокументів починаючи з 10-х років ХХ ст. (всього більше 6 тисяч знімків) [3, с. 265].

Серед фонодокументів можна відзначити записи на грамплатівку виступів та звернень до піонерів відомих державних і громадських діячів, скаутських і піонерських пісень різних років.

Наступна група джерел вивчення історії дитячого руху представлена різного роду *образотворчими* матеріалами, серед яких: картини, гравюри, скульптури, плакати, листівки, поштові мініатюри і т.п.

Проте найбільшу і без перебільшення – найбільш важливу – групу джерел, які мають принципове значення для вивчення історії дитячого руху, складають *письмові джерела*. М. Ф. Басов пропонує таку класифікацію письмових джерел з історії дитячого руху: документи партійних, молодіжних і дитячих організацій; твори про дитячий рух видатних державних і громадських діячів; статистичні матеріали; матеріали періодичного друку; документи освітніх установ, навчальних закладів та органів народної освіти; спогади активних учасників, організаторів і керівників дитячого руху [1, с. 12–18; 4, с. 104–110].

Зупинимось на кожній групі письмових джерел окремо.

*Документи партійних, молодіжних і дитячих організацій*, що зберігаються у фондах центральних та місцевих архівів. Серед них заслуговують на увагу фонди Центрального державного історичного архіву України (Київ), Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (Київ), Центрального державного архіву громадських об'єднань України (Київ), Центр зберігання документів молодіжних організацій (Москва) та ін.

До цієї групи письмових джерел також входять збірки основних *партійних документів* про дитячий рух, які видавалися починаючи з 20-х років ХХ ст.: «РКП(б) и юные пионеры» (Москва, 1925), «Важнейшие решения ВКП(б) и ВЛКСМ о юных пионерах» (Москва, 1926); «Партия, комсомол и детское движение» (Москва, 1928); «Партия, комсомол и пионерское движение» (Москва-Ленінград, 1930); «Директивы ВКП(б) и постановления Советского правительства о народном образовании» (Москва-Ленінград, 1947); «Директивы ВКП(б) по вопросам просвещения» (Москва-Ленінград, 1931), «Документы ЦК КПСС и ЦК ВЛКСМ о работе Всесоюзной пионерской организации имени В. И. Ленина» (Москва, 1970) та ін. Протягом 50–80-х років ХХ ст. було видано ще декілька збірок документів партії стосовно дитячого руху. Серед них заслуговує на увагу збірка «Документы КПСС и Ленинского комсомола о пионерии» (Москва, 1987). Незважаючи на директивний і часто адміністративно-командний характер, всі ці документи, завдяки узагальненням певних

етапів розвитку, оцінкам і аналізу досягнень і недоліків дитячих організацій, є найважливішим джерелом розробки проблем історії дитячого руху.

Значний науковий інтерес для вивчення історії піонерської організації представляють документи і матеріали *Комуністичної Спілки Молоді*, яка здійснювала безпосереднє керівництво дитячим рухом. Серед них – матеріали з'їздів і конференцій комсомолу, ухвали ЦК і пленумів, рішення Центрального бюро юних піонерів при ЦК ВЛКСМ і т.п.

Основні документи союзу молоді про піонерську організацію зберігаються в Центральному державному архіві громадських об'єднань України (Київ) та Центрі зберігання документів молодіжних організацій (Москва). Фонди останнього містять документи комсомольських і молодіжних організацій, інших об'єднань і рухів, що існували до кінця 1991 р.: всього більше 520 тисяч одиниць зберігання, зокрема – 20 тисяч музейно-виставкового фонду; 932 тисяч кінофотодокументів; книги, газети, плакати, листівки і багато інших джерел, що відображають історію молодіжного і дитячого руху в СРСР починаючи з 1917 р. [16, с. 2].

Починаючи з 20-х років ХХ ст. документи комсомолу про дитячий рух видавалися окремими книгами, спеціальними збірками, які розсилалися у всі організації: «Комсомол и детком-группы» (Москва, 1924), «Комсомол и детское движение» (1924), «Наши съезды. Сборник резолюций и постановлений съездов РКСМ» (Москва, 1925), «Детское коммунистическое движение» (1925, 1932), «Директивы и документы пионерского движения» (1959, 1962), «Всесоюзная пионерская организация имени В. И. Ленина: Документы и материалы» (Москва, 1972, 1974), «Молодежное движение в России (1917–1928). Документы и материалы» (Москва, 1993) та ін. Зокрема, до збірника «Всесоюзная пионерская организация имени В. И. Ленина: Документы и материалы» (Москва, 1974, 1981), підготовленому працівниками Центральної Ради піонерської організації, співробітниками Центрального архіву ВЛКСМ, ученими та журналістами увійшли найважливіші документи, що розкривають більш ніж піввікову історію піонерського руху [8, с. 103–105].

Аналіз означених вище документів комуністичної партії, комсомолу і піонерської організації представляє безперечний інтерес для дослідників історії дитячого руху. Проте важливо враховувати той факт, що дані матеріали відносяться до так званих нормативних документів. Вони підводять підсумки виконаної роботи і ставлять завдання на наступний період, але не завжди розкривають досвід їх вирішення.

Вцілому ж документи партії і комсомолу, не зважаючи на їх ідеологізований, імперативний і директивний характер, є важливим джерелом вивчення історії дитячого руху. У цих документах знайшов віддзеркалення колективний досвід з керівництва масовим рухом дітей, міститься характеристика форм і методів роботи дитячих організацій, їх структури, поставлені питання взаємодії партії, союзу молоді та піонерської організації. Вивчення і використання означених документів дозволяє здійснити всебічний аналіз історії дитячого руху з перших років його існування і до наших днів [3, с. 271–272].

Суттєвим внеском до джерельної бази дослідження історії дитячого руху є *статті, листи, вислови* про юних піонерів відомих партійних, державних і громадських діячів. В них подано аналіз діяльності, роз'яснюється мета дитячої організації, висуваються конкретні завдання відповідно до історичних умов, розкриваються зміст і форми роботи, поради і рекомендації, засновані на багатому життєвому досвіді і особистих спостереженнях [4, с. 108]. Зокрема, заслуговує на увагу дослідників збірка висловів про піонерську організацію відомих державних і партійних діячів «О пионерской организации» (Москва, 1972) [2].

Важливим джерелом для дослідження процесу зародження, становлення і розвитку дитячого руху є *статистичні джерела*, що містять, зокрема, кількісні дані про склад піонерської організації, зростання її рядів і т.п. У цьому аспекті заслуговують на увагу праця А. Волкова «Статистика детского коммунистического движения», що увійшла до 2-го тому «Педагогической энциклопедии» (Москва, 1928); збірки, що видавалися статистичним підвідділом ЦК комсомолу і його архівом («Сборник статистических сведений о состоянии РКСМ и детдвижения с 1 апреля 1924 г. по 1 сентября 1925 г.» (Москва, 1925), «Сборник статистических сведений о состоянии РКСМ и детского движения за период с января 1921 г. по 1 октября 1925 г.» (Москва, 1925), «Детское коммунистическое движение. Статистический сборник» (Москва, 1926), «От съезда к съезду» (Москва, 1978, 1987)); книга Я. А. Юффе «Мы и планета: цифры и факты» (Москва, 1985) та ін. [4, с. 110].

При вивченні історії громадського руху дітей велике значення мають матеріали періодичного друку, які містять величезний фактичний матеріал, відображають та фіксують найважливіші події в діяльності дитячих організацій.

Періодична преса є важливим джерелом для вивчення історії педагогіки. З одного боку, вона виступає вагомим «сховищем» значного масиву фактичного матеріалу для вивчення

особливостей розв'язання конкретних проблем у певний історичний період, а з іншого – є багатим дослідницьким джерелом для проведення історико-педагогічних досліджень [14, с. 115].

Окрему сторінку в розвитку періодичної преси становить дитяча періодика – цілий спектр журналів та газет, які протягом ХХ ст. були основним джерелом розвитку та популяризації теорії і практики дитячого руху. Найважливішим джерелом дослідження історії і теорії дитячого руху в Росії до 1917 р. є провідні педагогічні журнали, найбільш вільні від цензури: «Російська школа», «Вільне виховання», «Вісник виховання», а також дитяча періодика того часу. На початку ХХ століття в Росії виходили 250 педагогічних і 300 дитячих журналів. Історія започаткування й подальшого становлення періодичних видань, зазвичай, нерозривно пов'язана з певними соціально-економічними чинниками, рівнем розвитку науки і т.п. [14, с. 114]. Зародження піонерської періодики тісно переплітається з розвитком комуністичного дитячого руху. На початку 20-х рр. ХХ ст. в Українській РСР виходило ряд періодичних дитячих видань, серед яких: дитяча газета «Юний Спартак» (1922) (3 лютого 1925 р. переіменовано на газету «На зміну»), «Юный ленинец» (1922), журнали «Червоні квіти» (1923), «Октябрьские всходы» (1924) та ін.

Потреба у Всеукраїнському друкованому органі була викликана практичною необхідністю – узагальнення досвіду роботи, організаційних та теоретико-методичних засад розвитку дитячого руху. Тому заснування журналу «Дитячий рух» (щомісячного органу Центрального бюро Комуністичного дитячого руху при ЦК ЛКСМУ, згодом – органу ЦК ЛКСМУ та Харківського обкому ЛКСМУ.) припадає саме на період становлення піонерської організації (20-ті рр. ХХ ст. – початок 30-х рр. ХХ ст.). Протягом майже 10-річного періоду функціонування журнал був своєрідним центром дитячого руху в Україні: відображав актуальні проблеми становлення та розвитку дитячих комуністичних організацій, виступав ініціатором та пропагандистом нових форм і методів роботи юних ленінців, висвітлював передовий досвід діяльності піонерських організацій в Україні та за рубежом.

На сторінках журналу «Дитячий рух» проходило жваве обговорення актуальних питань педагогічної теорії та практики. Постійними авторами та активним співробітниками окремих рубрик журналу «Дитячий рух» протягом багатьох років були В. Арнаутов, А. Гендрихівська, А. Гузарій, М. Ліхтеров, М. Миронов, Ю. Самотой, І. Соколянський, та ін.

Постійними рубриками журналу «Дитячий рух» були: «Керуючі статті загального характеру» («Чергові завдання комдитруху»), «Історія дитячого руху», «Питання комуністичної педагогіки», «Всесвітній дитячий рух», «Методика, техніка та практика роботи», «Питання керівництва дитрухом» («Питання партійного й комсомольського проводу»), «Підготовка кадрів КДР», «Офіційні матеріали», «Хроніка», «Бібліографія» («Бібліографічні нариси», «Рецензії», «Дитяча книжка й преса»), «До редакції й від редакції», «Матеріали для розмов». Різноманітність рубрик свідчить про те, що журнал «Дитячий рух» був розрахований на широке коло читачів: керівників, піонервожатих, учителів, лікарів і т.д. Відповіді на важливі питання піонерської теорії та практики містили такі рубрики: «Методика, техніка та практика роботи», «Всесвітній дитячий рух», «Історія дитячого руху» та ін.

З 1 січня 1929 р. почала видаватися бібліотечка журналу «Дитячий рух». У 1930 р. вона складалася з 12 видань: «Пропаганда пятилітки в загоні та в школі», «Стінгазета та диткори», «Що робити сільському загону весною та літом», «Підручник з фізкультури», «Вожатому про школу», «Охорона прав дітей», «Трудові майстерні» (в 2-х частинах), «Система роботи піонерорганізації», «Самоосвіта вожатого», «Дитячі с.-г. артілі» (в 2-х частинах).

У 1934 р. (починаючи з №14) за постановою Боро ЦК ЛКСМУ керівний журнал піонервожатих «Дитячий рух» було перейменовано на «Піонервожатий» – орган Центрального і Київського обласного комітетів ЛКСМУ. Такі зміни були зумовлені, насамперед, зміною концепції журналу відповідно до першочергових завдань комуністичного дитячого руху.

Журнал «Дитячий рух» – це окрема сторінка, ціла епоха в історії розвитку дитячих громадських організацій в Україні. За нашими підрахунками, за весь період діяльності на його сторінках опубліковано майже 2000 (1925–1927 рр. – 385; 1928–1929 рр. (№№1–12) – 660; 1930 р. (№№1–12) – 138; 1931 р. (№№1–13) – 236; 1932 р. (№№1–25) – 256; 1933 р. (№№1–15) – 184; 1934 (№№1–13) – 135) статті та замітки – ціла колекція, справжній літопис цінного досвіду у справі дитячого руху, який відображає особливості його становлення і розвитку протягом 1925–1934 років та «кристалізує» досвід попередніх поколінь.

В історії розвитку дитячого руху ХХ ст., становлення його теорії і практики значну роль відіграли цілий ряд періодичних видань, як українських, так і всесоюзного значення. «Пионерская правда» (1921), «Юный коммунист»

(відділ «Детское движение», 1922), «Юный спартак» (1922), «Юный пионер» (1923), «Барабан» (1923), «Пионер» (1924), «Красные всходы», «Юный натуралист» (1928), «Смена», «Молодая гвардия», «Вожатый», «Крестьянская газета», «Юный ленинец», «Юные строители» та багато інших. Так, станом на 1974 р. виходило більш як 60 піонерських видань разовим тиражем більше 30 мільйонів екземплярів 22 мовами СРСР [5, с. 25–28].

Серед різноманіття дитячої періодики у науково-методичному плані заслуговує на увагу журнал «Вожатый» – суспільно-політичний та методичний журнал ЦК ВЛКСМ та Центральної ради Всесоюзної піонерської організації імені В. І. Леніна. Протягом усього періоду існування журнал «Вожатый» був у центрі основних проблем дитячого комуністичного руху, відображаючи на своїх сторінках нагальні проблеми піонерської організації.

Перший номер журналу вийшов у 1924 р. об'ємом у 32 сторінки (тираж – 5000 екземплярів). До складу редколегії журналу в різні роки входили: Е. Бушуїкіна, В. Зорін, Н. Кремльов, М. Крупеніна, Н. Крупська, О. Максимов, К. Теремякіна та ін. Постійними кореспондентами журналу були активні діячі, теоретики та практики дитячого руху – О. Волков, Е. Гернле, М. Зак, О. Залкіндт, В. Зорін, Н. Крупська, С. Ріверс, М. Рубцова, Я. Смоляров, Н. Шульман, В. Яковлев та ін. [5, с. 27].

Значну допомогу у становленні журналу надавала її постійний автор, член редакційної колегії, член ЦБ ЮП (Центрального Бюро юних піонерів), автор наукових розробок з проблем піонерського руху Н. Крупська. На сторінках журналу було опубліковано цілий ряд її праць з теорії та практики комуністичного дитячого руху, зокрема: «О работе пионеров в деревне» (№ 3 – 1924 р.), «Школа и пионердвижение» (№ 6 – 1924 р.), «Задачи пионердвижения» (№ 6 – 1926 р.), «Пионердвижение как педагогическая проблема» (№ 9 – 1927 р.), «За красочность и сплочённость» (№ 7 – 1927 р.) та ін.

На сторінках журналу «Вожатый» публікувалися праці провідних учених, діячів дитячого руху, які висвітлювали актуальні питання теорії, історії та практики піонерської роботи в постійних рубриках: «Досвід і методика», «Дитячий рух і соцвих», «Дитячий рух по СРСР» та ін. [5, с. 27].

Журнал «Вожатый» – керівний орган Міжнародного дитячого бюро – відіграв значну роль у процесі обміну досвідом комуністичного виховання та популяризації вітчизняної і світової практики дитячого руху. Його історія є цінним матеріалом для сучасних

дослідників, важливим джерелом вивчення історії та практики розвитку дитячого руху.

Таким чином, дитяча періодика ХХ ст. стала основним джерелом розвитку та популяризації теорії і практики дитячого руху. Зміст та історія журналів та газет несуть в собі багатий фактологічний матеріал для сучасних дослідників історії педагогіки [12, с. 29–33].

Значною групою письмових джерел досліджень історії дитячого руху є *документи освітніх установ, навчальних закладів та органів народної освіти* (особливо з початку 30-х років ХХ ст., оскільки діяльність піонерської організації в цей період почала будуватись за шкільним принципом). Значна частина означених матеріалів зберігається у фондах документів шкіл та позашкільних установ державного та обласних архівів.

Важливу групу джерел представляє *мемуарна література* – спогади активних учасників, організаторів і керівників дитячого руху. Проте, поряд із позитивом, дослідники відзначають і певні істотні недоліки такого типу джерел, а саме: слабе розкриття об'єктивних закономірностей, умов, джерел і форм громадської активності дітей; «захоплення» зовнішніми показниками практичної діяльності організацій, без проникнення в їхню сутність, виявлення виховних результатів і розгляду повсякденної роботи загонів; прагнення видати особисті враження за об'єктивну дійсність, перебільшити свою роль у розвитку подій [4, с. 109–110].

Особливою групою письмових джерел, в яких ми знаходимо найважливіші відомості з історії дитячих організацій, є *документи та інші матеріали міжнародного дитячого руху*, представлені, зокрема, у таких виданнях: В. М. Захожий, В. В. Лебединський «Международное юношеское и детское движение» (Москва, 1987), «Детское демократическое движение. Современный скаутизм» (Москва, 1979), «История международного молодёжного и детского движения» (Москва, 1983) та ін. [3, с. 292–293].

Таким чином, проведений аналітичний огляд джерелознавчої бази досліджень історії вітчизняного дитячого руху радянського періоду свідчить про невичерпне багатство фактів, які може використовувати дослідник історії педагогіки для успішного розвитку досліджень у цій галузі. Класифікація історико-педагогічних джерел передбачає врахування специфіки дослідження історії дитячого руху, а кожна з розглянутих груп відрізняється своєрідністю, вимагає особливого підходу у процесі їх відбору та аналізу.

Зокрема, на всіх етапах вивчення історії становлення та розвитку дитячих організацій

важливе значення має виявлення та відбір джерел, їх джерелознавча критика (як аналітична, так і синтетична), що включає вивчення походження, часу створення, авторства, достовірності та вирішення ряду інших завдань – від цього залежить науковий рівень історико-педагогічних досліджень у галузі дитячого руху [3, с. 308].

Незважаючи на директивний і часто адміністративно-командний характер історико-педагогічних джерел радянського періоду (особливо це стосується документів комуністичної партії, комсомолу і т.п. стосовно піонерської організації) – вони несуть в собі інформацію, фактичний матеріал, узагальненням певних етапів розвитку, оцінку та аналіз досягнень і недоліків дитячих організацій, є основою джерелознавчої бази розробки проблем історії дитячого руху.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів означеної проблеми. Подальшого вивчення потребують такі питання, як обґрунтування методологічного значення джерелознавства, методики вивчення й аналізу джерел з історії становлення та розвитку дитячих організацій, без яких неможливе всебічне цілісне дослідження історії громадського руху дітей.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Басов Н. Ф. Источники изучения истории пионерской организации, их методологическое и теоретическое значение / Николай Басов // История Всесоюзной пионерской организации. – М., 1973. – С. 12–18.
- Басов Н. Ф. О пионерской организации / Н. Ф. Басов // Начальная школа. – 1973. – № 7. – С. 24–25.
- Басов Н. Ф. Научно-педагогические аспекты исследования истории детского движения в России: Методология, историография, источниковедение (нач. XX в. – 90-е гг.) / Н. Ф. Басов. – М., 1997. – 348 с.
- Басов Н. Ф. Источники исследования истории детского коммунистического движения и создания пионерской организации (1917–1924) / Н. Ф. Басов, И. Г. Гордин // Советская педагогика. – 1976. – № 8. – С. 104–110.
- Басов Н. Ф. Периодической печати – 50 лет / Н. Ф. Басов // Начальная школа. – 1974. – № 8. – С. 25–28.
- Васильев К. И. Работа с архивным материалом / К. И. Васильев // Методы педагогического исследования. – М. : Просвещение, 1972. – 159 с.
- Всегда готов! Каталог фильмов о Всесоюзной пионерской организации. – М., 1972. – 72 с.
- Гордин И. Г. О пионерском движении / И. Г. Гордин, Н. Ф. Басов // Народное образование. – 1975. – № 4. – С. 103–105
- Гупан Н. М. Українська історіографія історії педагогіки / Н. М. Гупан. – К. : АПН, 2002. – 224 с.
- Детское движение : словарь-справочник. Издание 2-е, переработанное и дополненное. – М. : Ассоциация исследователей детского движения, 2005. – 543 с.
- Источниковедение истории ВЛКСМ : материалы конференции. – М., 1976. – 245 с.
- Коляда Н. М. Дитяча періодика як засіб науково-педагогічної комунікації у розвитку та популяризації теорії та практики дитячого руху / Н. М. Коляда // Освіта Донбасу. – 2009. – № 2. – С. 29–33.
- Пронштейн А. П. Вопросы теории и методики исторического исследования / А. П. Пронштейн, И. Н. Данилевский. – М., 1986. – 173 с.
- Пугач А. В. До питання методології дослідження періодичної преси / А. В. Пугач // Збірник наукових праць : педагогічні науки. Вип. 40. – Херсон : ХДУ, 2005. – С. 110–115.
- Раскин Д. И. Историко-педагогический источник в свете современных проблем источниковедения и системного подхода / Д. И. Раскин // Актуальные вопросы историографии : сб. науч. тр. / под ред. Э. Д. Днепровы и О. Е. Кошелевой. – М. : Изд. АПН СССР, 1986. – 230 с.
- Центр хранения документов молодежных организаций. – М., 1995. – 156 с.
- Шмидт С. О. Источниковедение в кругу других научных дисциплин и вопросы классификации источников (Постановка вопроса) / С. О. Шмидт // Актуальные вопросы источниковедения и специальных исторических дисциплин. Тезисы докладов IV Всесоюзной конференции. – М., 1983. – С. 9–13.